

KOMPLEMENTARNOST PROFESIONALNIH I POJEDINIH (SPECIFIČNIH) KOMPETENCIJA SLIJEPIH OSOBA

ANDREA FAJDETIĆ

Zagreb, Hrvatska

Primljeno: 20. 12. 2011.

Prihvaćeno: 6. 7. 2012.

Pregledni rad

UDK: 376.1-056.262

Adresa za dopisivanje: Mr.sc. Andrea Fajdetic, e-mail: afajdetic@gmail.com

Sažetak: Profesionalna rehabilitacija definirana je nizom aktivnosti, kao što su strukovno obrazovanje, profesionalna orijentacija, zapošljavanje, adaptacija radnog mjesta i drugo. Glavni cilj profesionalne rehabilitacije je zapošljavanje s ciljem održivog uključivanja slijepih osoba u radnu sredinu. Pravodobna i dobro koordinirana profesionalna orijentacija, osposobljavanje te prilagodba radnog mjesta i radnih aktivnosti pomažu pri uključivanju u radnu sredinu. Aktivnosti potpore slijepim osobama u svrhu usvajanja poželjnih vještina, realiziraju se u sklopu specifičnih rehabilitacijskih aktivnosti za slijepu. Jedan od najvažnijih rehabilitacijskih programa namijenjenih populaciji slijepih osoba jest orijentacija i kretanje. Ovaj rad polazi od pretpostavke da su profesionalna rehabilitacija slijepih osoba i usvajanje specifičnih vještina u području orijentacije i kretanja jednako važne te da su vještine oba programa temeljni čimbenici za uspješno zapošljavanje na otvorenom tržištu rada. Sukladno ovoj pretpostavci rad daje pregled suvremenih teorijskih i empirijskih istraživanja u razmatranom području.

Ključne riječi: profesionalna rehabilitacija, rehabilitacijski program orijentacije i kretanja, slijepih osoba, zapošljavanje

UVOD

Procjenjuje se da danas u svijetu živi oko 500 milijuna ljudi na koje se može primijeniti pojam osobe s invaliditetom. Riječ je o približno 10% svjetske populacije (WHO, 1980), pa se bez velikog pretjerivanja može reći da invalidnost danas predstavlja, u svjetskim i u užim razmjerima, medicinski, gospodarski i politički problem; na žalost i problem koji pokazuje tendenciju da se povećava” (Rački, 1997). Iako se čini da je na nacionalnoj razini populacija osoba oštećena vida mala, Resnikoff i sur. (2003) prezentiraju rezultate procijenjene prevalencije oštećenja vida u 2002. godini. Prema spomenutom izvoru, ukupan broj osoba oštećena vida prelazi 161 milijun, od kojih je 37 milijuna slijepih osoba. U Hrvatskoj ne postoji registar osoba oštećena vida, a prevalencija osoba oštećena vida može biti samo procijenjena, posebice zato što slabovidne osobe tek od nedavno osnovala svoju udrugu. Prema podacima dobivenim u Hrvatskom savezu slijepih, slijepih članova ima približno 6100.

Osobe odrasle dobi ostvaruju različite uloge u privatnom i poslovnom okruženju. Važnu dimenziju u životu svake, pa i slijepih osoba čini ostvarivanje radne i profesionalne uloge, a ekonomska samostalnost i profesionalna produktivnost pridonose ekonomskom, funkcionalnom i socijalnom zdravlju. Radna aktivnost je iznimno važna, jer pretpostavlja socijalnu i profesionalnu interakciju slijepih i videćih osoba. Da bi se osoba uspješno uključila i realizirala različite zadatke, za potrebno je usvojiti sve potrebne vještine, koje osoba oštećena vida razvija tijekom aktivnosti profesionalne rehabilitacije i specifičnih rehabilitacijskih programa. Za osobe koje su izgubile vid u odrasloj dobi nastavak radne aktivnosti utječe i na nastavak istog životnog stila, uz pretpostavku motiviranosti za održavanje iste (željene) kvalitete života.

Različita empirijska i teorijska građa upućuje na važnost različitih obrazovnih, rehabilitacijskih i drugih programa potpore i utjecaja istih na profesionalnu aktivnost (Bussen, 1992; Elliot i Kuyk, 1994; De l’Aune i sur. 1999; Fajdetic, 2005; Gold i Shaw,

Wolfee, 2005; De l'Aune, 2006). Uspješna rehabilitacija skraćuje vrijeme prilagodbe na novonastalo stanje, pomaže u nošenju sa situacijom i olakšava života pod utjecajem oštećenja vida, na način da je funkcioniranje osobe oštećena vida samostalnije (Dodds, 1989, prema De l'Aune i sur., 2004). Dostupnost i različitost programa ovisi i o razvijenosti samog društva, mogućnostima financiranja rehabilitacijskih programa od strane države ili obitelji te razvijenosti drugih oblika potpore u zajednici (Cimarolli, Wang, 2006).

Neposredni stručni rad s osobama oštećena vida pretpostavlja timski pristup u različitim aktivnostima uz poštivanje andragoških načela u radu. Posebni programi provode se u sklopu rane intervencije, specifičnih rehabilitacijskih programa, aktivnosti potpore integriranom obrazovanju ili obrazovanju u posebnim ustanovama. Ishodi svih specifičnih rehabilitacijskih programa (svakodnevne vještine, socijalne vještine, orijentacija i kretanje, nove tehnologije, opismenjavanje na brajici, profesionalna rehabilitacija, vježbe vida) imaju za cilj kontinuirano pridonositi razvoju samostalnosti slijepe osobe s ciljem što uspješnije socijalne i profesionalne uključenosti.

Orijentacija i kretanje specifičan je rehabilitacijski program koji uz primjenu pravilne metodologije rezultira vještinama sigurnog, samostalnog i orijentiranog kretanja (Zimmerman i Roman, 2006). Vještine orijentacije i kretanja gotovo nikad nisu u uporabi van pojedinog konteksta, stoga uporaba vještina orijentacije i kretanja u kontekstu uporabe tijekom radne aktivnosti sadrži i širu psihosocijalnu dimenziju (Welsh, 2006).

Usvajanje različitih vještina orijentacije i kretanja ovisi o individualnim karakteristikama rehabilitanta i utjecajnim teškoćama, kao što je prisutnost tjelesnog oštećenja (Rosen, 2006), kognitivnih teškoća (Joffe i Ehresman, 2006), zdravstvenih teškoća (Joffe i Rower, 2006) i oštećena sluha (Lolli i Sauerburger, 2006).

PROFESIONALNA REHABILITACIJA

Profesionalna rehabilitacija nije specifična aktivnost te se ne odnosi isključivo na osobe oštećena vida, no za nastavak radne aktivnost kasnije oslijepjelih osoba iznimno je važna. Rad, nedvojbeno ima ekonomsku, socijalnu i psihološku funkciju te je omogućuje temelj društvenog statusa i prestiža. Kako je profesionalna rehabilitacija proces, važno

je omogućiti osobni rast kroz uključivanje u različite rehabilitacijske usluge. Miller (2002) smatra da uvježbavanje vještina, samopouzdanje i povjerenje potiču slijepu osobu da istražuje i pronalazi različite nove životne ciljeve, što uključuje i povratak na posao nakon gubitka vida. Krajnji cilj svake profesionalne rehabilitacije, pa i profesionalne rehabilitacije slijepih osoba je zapošljavanje (Roberts, 1992). Teorijsko-istraživačka osnova profesionalne rehabilitacije osoba oštećena vida prisutna je u mnogim stranim istraživanjima (Crudden, 2002; Wolffe i sur., 2002; Cavanaugh i sur., 2006; Butler i sur., 2002; i dr.). Istraživanja koja se provode u Hrvatskoj u jednakoj su mjeri usmjerena na pojedine segmente profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom u najširem smislu (Kiš-Glavaš, 2002; Kiš-Glavaš i sur. 2008; Kiš-Glavaš, 2009), osobe s intelektualnim teškoćama (Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2010; Kiš-Glavaš i Majsec Sobota, 2009), profesionalnu rehabilitaciju osoba oštećena vida (Runjić i sur., 2002; Fajdetić, 2005; Fajdetić i sur., 2011), ali i percepciju poslodavaca osoba s invaliditetom (Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2005a, 2005b).

Proces profesionalne rehabilitacije

Proces profesionalne rehabilitacije osoba oštećena vida uključuje aktivnosti profesionalne orijentacije i savjetovanja (Reid, 2000), profesionalnog osposobljavanja i zapošljavanja (Crudden, 2002; Wolffe i sur., 2002). Osobe bez oštećenja vida i osobe oštećena vida imaju iste potrebe za potporom u procesu profesionalnog osposobljavanja i zapošljavanja. Ono što značajno razlikuje ove dvije populacije, u kontekstu i najširem smislu profesionalne rehabilitacije, jest neizjednačenost u mogućnostima standardizirane procjene (Reid, 1997; Reid, 2000).

Svaka osoba, ovisno o zahtjevima pojedinog zanimanja, mora svakodnevno zadovoljiti niz fizičkih, emocionalnih i kognitivnih zahtjeva. Prilikom odabira obrazovnog programa i programa rehabilitacije potrebno je uzeti u obzir sve dodatne čimbenike koji bi mogli (pozitivno ili negativno) utjecati na uspješno završavanje programa. Neadekvatno odabran program osposobljavanja i zanimanje, imat će preteške (frustrirajuće) ili prelagane (demotivirajuće) radne zadatke. Kao rezultat, osoba oštećena vida neće biti zadovoljna, a malo je vjerojatno da će u tom slučaju profesionalna rehabilitacija polučiti

pozitivnim učincima. Kako bi se doprinijelo profesionalnoj uspješnosti, važno je da je savjetovanje i usmjeravanje osobe oštećena vida usklađeno sa sposobnostima pojedinca. Iako je profesionalno savjetovanje i usmjeravanje važno, samopoinanje slijepe osobe ima znatan utjecaj na realističan odabir programa profesionalne rehabilitacije (Ferris, 1991). Prema drugim izvorima na sam odabir utječu i neki drugi čimbenici. Primjerice, Cavanaugh, Giesen i Steinman (2006) istražuju različite prediktorne čimbenike prihvaćanja profesionalne rehabilitacije. Jaki prediktori su stupanj invalidnosti, obrazovanje, pridružene poteškoće, dob, ali i etnička/rasna pripadnost. Odluka o ulasku u program profesionalne rehabilitacije ovisi i o motivaciji pojedine osobe te se može zaključiti da u novije vrijeme osobe oštećena vida ulaze u proces rehabilitacije kako bi bile konkurentnije na otvorenom tržištu rada te kako bi usvojile sve potrebne vještine i bile osnažene za zapošljavanje na otvorenom tržištu rada (Malakpa, 2007).

Nadalje, profesionalno osposobljavanje važan je dio profesionalne rehabilitacije, a odnosi se na stjecanje znanja, razvoj sposobnosti i vještina koji će omogućiti zapošljavanje i profesionalnu uključenost osobe. Profesionalno osposobljavanje trebalo bi temeljiti na dobroj procjeni sposobnosti i želji rehabilitanta, ali i usklađenosti njegove želje s potrebama i zahtjevima određenog zanimanja ili radnog mjesta (Ferris, 1991). U svakodnevnoj je uporabi niz termina koji ulaze u pojam osposobljavanja za rad: srednje obrazovanje, stručno obrazovanje, stjecanje stručne spreme, profesionalno osposobljavanje, kvalificiranje, dokvalificiranje, prekvalificiranje, priučavanje na radnom mjestu (Rački, 1997). Profesionalnim osposobljavanjem može se smatrati i prekvalifikacija koja podrazumijeva pedagošku i profesionalnu djelatnost kojom se odrasle osobe, već kvalificirane u nekoj struci, ubrzanim školovanjem (tečajevi, predavanja, vježbe) osposobljavaju za druga zanimanja.

Zapošljavanje slijepih osoba

Zapošljavanje, jedna je od posljednjih aktivnosti u procesu profesionalne rehabilitacije. Nakon osposobljavanja, za osobu oštećena vida važno je pronaći odgovarajuće zaposlenje. U tranzitivnom

razdoblju od završenog programa osposobljavanja i rehabilitacije do uspješnog zapošljavanja, osoba oštećena vida rabi vještine koje će pridonijeti uspješnom zapošljavanju, tzv. "*employability skills*". Ryder i Kawalec (1995) opisuju različite vještine koje mogu pomoći u procesu zapošljavanja (vještine predstavljanja, ponašanje za vrijeme intervjua, odnos prema vlastitom oštećenju i dr.). Osim na zapošljavanje, rehabilitacija (a samim tim i profesionalna rehabilitacija) utječe na opću kvalitetu života koja uključuje osjećaj osobnog zadovoljstva, životni standard, osjećaj pripadnosti zajednici i životni stil (Gold, Shaw, Wolffe, 2005).

Iako je za očekivati da će zapošljavanje utjecati na zadovoljstvo u pozitivnom smjeru, zaključci pojedinih istraživanja ukazuju da postoji različita percepcija i procjena osobnog zadovoljstva i zapošljavanja. Istraživanje DeLaGarze i Erina (1993) upućuje na činjenicu da zadovoljstvo i zapošljavanje nisu povezani. Prema spomenutom istraživanju u skupini slijepih ispitanika mlađe životne dobi, prisutna je visoka razina zadovoljstva, samostalnosti i uključenosti u društvo iako je nezaposlenost dvotrećinska. Autori Cimarolli i Wang (2006) pak zaključuju da zaposlene odrasle osobe oštećena vida imaju pozitivniju potporu u društvu, manje anksioznih simptoma te su osobno zadovoljnije.

Međutim, bez obzira na čimbenike koji utječu na osobno zadovoljstvo osobe oštećena vida, u kontekstu produktivnog uključivanja na tržište rada, važno je prilagoditi radno mjesto specifičnostima osoba oštećena vida tj. adekvatno organizirati prostor, tehnologiju, pristup informacijama i sl. Pomno odabrane prilagodbe omogućuju zadovoljavanje individualnih potreba zaposlenika te omogućuju uspješnu profesionalnu aktivnost i zadržavanje radnog mjesta.

Zapošljavanje osoba s invaliditetom, a samim tim i osoba oštećena vida, aktualna je svjetska problematika (Bell, 2010; Capella-McDonnall, 2005; Reid, 2005). Razvoj pozitivnih strategija primjećuje se i u Hrvatskoj, usvajanjem Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 143/02; NN 33/05¹), koji uređuje pravo na rehabilitaciju, zapošljavanje i rad, zapošljavanje i rad na otvorenom tržištu

1 NN 33/05 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom.

rada, zapošljavanje pod posebnim uvjetima, mjere za poticanje zapošljavanja i rada i dr. Kako navode Kiš-Glavaš i Sokač (2006) prema Skočić Mihić, Pinoza Kukurin (2009) donošenje spomenutog Zakona veliki je korak naprijed prema zapošljavanju osoba s invaliditetom. Kao rezultat pozitivne politike prema osobama s invaliditetom mogu se izdvojiti aktivnosti osnivanja Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom te aktivnosti pozitivne diskriminacije tj. sufinanciranja i financiranja različitih programa te prilagodbi radnih mjesta i sl. za osobe s invaliditetom. Kiš-Glavaš i sur. (2008) prema Skočić Mihić i Pinoza Kukurin (2009) naglašavaju da se novom pravnom regulativom i primjenom aktivnih mjera zaštite i prenamjene dijela sredstava za pasivnu zaštitu, započinje djelatnost provođenja politike i razvitka koji omogućava sustavan pristup u smjeru izjednačavanja mogućnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada. Mogućnost financiranja prilagodbe radnih mjesta zapravo su poticajna mjera, a Mihić i Kiš Glavaš (2005a) ističu činjenicu da je važno da sami poslodavci percipiraju mjere kao poticajne te razumiju motivacijski značaj istih. Poticajne mjere nedvojbeno pružaju različite mogućnosti. Međutim prema istraživanju Perčinića (2009), radna mjesta na kojima rade ili planiraju raditi slijepi osobe nisu do kraja prilagođena. Autor objašnjava da je jedan od mogućih razloga ovakve situacije ne provođenje istraživanja o zajedničkim potrebama i indikatorima za utvrđivanje prilagođenosti radnih mjesta, ali i zbog činjenice da je adaptacija i poboljšavanje postojećih radnih mjesta realizirana uz nedovoljne konzultacije s odgovarajućim ustanovama.

Poslodavci slijepih osoba

Odgovornost za odluku o zapošljavanju i primjenu prilagodbi na radnom mjestu snose poslodavci, ali i sama osoba oštećena vida koja bi trebala biti osposobljena za svijet rada i koja treba znati kako informirati poslodavce o mogućim prilagodbama. U tom smislu, ne treba zaboraviti značajnu ulogu države, čija je odgovornost osmišljavanje efikasne profesionalne rehabilitacije koja čini slijepu i slabovidnu osobu konkurentnu i kompetentnu za nošenje sa svim preprekama i predrasudama koji postoje u društvu. Poslodavci često nemaju isku-

stva u zapošljavanju slijepih osoba. Bez potrebnog iskustva i informacija o sposobnostima i kompetencijama slijepih osoba, mogućnostima prilagodbi radnog mjesta (Crudden i sur., 1998; Kirchner i sur., 1997; Wolffe, 1998) i u uvjetima kada poslodavci imaju mali broj socijalnih kontakata s osobama oštećena vida (Runjić i sur., 2002) uspješnost i učestalost zapošljavanja je rijetka i nezadovoljavajuća. Istraživanja o mišljenjima poslodavaca o zapošljavanju osoba s invaliditetom i osoba s oštećenjima vida su rijetka, no ona koja su provedena ukazuju da poslodavci imaju nepovoljnije stavove prema zapošljavanju slijepih i slabovidnih osoba u odnosu na osobe s drugim oštećenjima. U prilog tezi da su stavovi poslodavaca značajni govori autor Unger (2002) koji zaključuje da stavovi poslodavaca utječu na uspješno zapošljavanje osoba s invaliditetom te ističe da prijašnje iskustvo zapošljavanja osoba s invaliditetom pozitivno utječe na odluku poslodavca o zapošljavanju. Jednu od mogućnosti utjecaja na negativne stavove opisuje i Candela (2002), koji u svom osvrtu naglašava da je informiranje poslodavaca mijenja njihove stavove i rezultira smanjenjem broja prepreka u radnom okruženju. Nadalje, poželjno je da specijalizirane agencije osmišljavaju strategije koje bi pomogle poslodavcima pri zapošljavanju osoba s oštećenjem vida. Kirchner, Johnson i Harkins (1997) zaključuju da je upravo pomoću provođenja planiranih, realističnih, dovoljno detaljnih i razrađenih, praksom poduprtih i inovativnih strategija osmišljenih da pomognu poslodavcima moguće poboljšati zapošljavanje osoba s oštećenjima vida. Wolfee (1998) naglašava da je važno da i sama osoba oštećena vida može objasniti na koji će način funkcionirati u potencijalno opasnim situacijama na radnom mjestu, zato što pitanja vezana uz sigurnost na poslu, transport, komunikaciju, pristup informacijama i dr. najviše zabrinjavaju poslodavce. Pa tako, prema Wolffe (1999) potencijalni su poslodavci često zabrinuti kako će slijepi zaposlenici doći na posao, koristiti javni prijevoz, ali i biti fleksibilni u odnosu na zahtjeve koji donosi pojedini posao a tiče se samostalnog kretanja. U razvijenim zemljama, poslodavci poštuju pravnu regulativu te ne smiju i ne postavljaju otvorena pitanja o tome kako će slijepa osoba doći na posao, iako upravo ova zabrinutost može rezultirati odlukom o nezapošljavanju slijepi osobe. Slična situacija je i u nas.

Skočić Mihić i Pinoza Kukurin (2009) zaključuju da odluka o nezapošljavanju proizlazi iz procjene poslodavaca da osobe s oštećenjem vida imaju ograničenja u obavljanju poslova. Pri procjeni kandidata oštećena vida i donošenju odluke o zapošljavanju, poslodavcima su do manjeg značaja osobna nelagoda u komunikaciji sa slijepim i slabovidnim zaposlenikom i moguće teškoće neprihvatanja koja prate ove zaposlenike.

Nezaposlenost slijepih osoba

Nezaposlenost je gorući globalni društveni problem, a u skupini osoba s invaliditetom još je naglašeniji. Slijepi profesionalno rehabilitirane osobe pripadaju skupini osoba visokog postotka nezaposlenosti (Bell, 2010). Nezaposlenost pojedinih skupina osoba s invaliditetom varira od države do države, a prema De Jong (2005) nezaposlenost osoba oštećena vida u zemljama istočne Europe varira od 40% u Bugarskoj do 70% na Kosovu. Leonard (2002) rezultate svojeg istraživanja objašnjava činjenicom da su osobe s invaliditetom manje radno aktivne te je upravo zbog toga broj nezaposlenih ove populacije veći. Niz okolnosti i različitih čimbenika može doprinijeti smanjenoj radnoj aktivnosti slijepih osoba. Za uspješne ishode profesionalne rehabilitacije potrebno je razumjeti što sve na pozitivan ili negativan način pridonosi zapošljavanju. Neke značajke ili okolnosti koje okružuju slijepu osobu mogu biti značajni prediktori uspješnog zapošljavanja: obrazovanje, ljutnja, ciničnost, obiteljski problemi, samopoznanje (Ferris, 1991), ponašanje (Leonard, 2002), ostatak vida (La Grow, 2004) te psihološke karakteristike (Hagemoser, 1996 prema Runjić, Bilić, Znaor, 2002.). Mnoge slijepi osobe imaju iskoristiv ostatak vida, a upravo funkcionalnost ostatka vida može utjecati na uspješnost zapošljavanja. Prema rezultatima La Growa (2004) manje je vjerojatno da se slijepi osobe bez ostatka vida uspješno zaposle. Cappela-McDonnall (2005) šire razmatra čimbenike koji utječu na uspješnost zapošljavanja i ukazuje na utjecaj četiri varijable: a) obrazovanje, b) radno iskustvo nakon gubitka vida, c) povezanost pronalazjenja odgovarajućeg zapošljavanja i razloga za profesionalnu rehabilitaciju, d) odnos između rehabilitatora i klijenta. Drugi autori na sličan način izdvajaju utjecaj rehabilitatora, a prema

Runjić, Bilić i Znaor (2002) probleme s kojima se susreću osobe s oštećenjima vida tijekom svog profesionalnog razvoja moguće je umanjiti sustavnim i dobro organiziranim radom tima stručnjaka.

ORIJENTACIJA I KRETANJE

Orijentacija i kretanje jedan je od važnih specifičnih rehabilitacijskih programa kreiranih za osobe oštećena vida (De l'Aune, 2006; Bussen, 1992; Griffin-Shirley i sur., 2006; Welsh, 2006) te ima znatan utjecaj na profesionalnu aktivnost i različite aktivnosti svakodnevnog života (Higgins, 1999). Hrvatski teoretičari Mršić (1995) i Zovko (1994, 1998) bave se različitim metodološkim aspektima rehabilitacijskog programa orijentacije i kretanja, dok rezultati hrvatskih istraživanja ukazuju na potrebu istraživanja tehnika važnih za samostalno kretanje te međuutjecaja pojedinih tehnika i različitih rehabilitacijskih programa (Runjić i sur., 2003, 2010; Fajdetić, 2005). Slijepa osoba, uključena u trening orijentacije i kretanja, razvija kompetencije važne za sigurno i učinkovito, a prema Griffin-Shirleyju i sur. (2006) i samostalno kretanje. Ukratko, orijentacija pretpostavlja znanje o tome gdje se nalazimo, a kretanje podrazumijeva sposobnost kretanja osobe od jednog do drugog mjesta. Prema Zovku (1994) obje komponente ovog rehabilitacijskog programa iznimno su važne. "Mobilitet" je uobičajeni nadređeni pojam koji objedinjuje orijentaciju i kretanje, a koji podrazumijeva kretanje, ali i sposobnost pojedinca da prepozna okolicu, njezine prostorne i vremenske odnose. Temeljne (osnovne) vještine orijentacije i kretanja objedinjuju više različitih vještina: tehniku videćeg vodiča, slijeđenje, gornju i donju zaštitnu tehniku. Ove se vještine u stranoj literaturi često referiraju kao "precane mobility techniques", tj. vještine kretanja koje se koriste prije tehnike bijeloga štapa (Griffin-Shirley, Trusty, Rickard, 2006) ili "beginning formal skills" (Leong, 1996). Osim zaštitnih tehnika, videćeg vodiča i bijelog štapa, slijepi osobe mogu koristiti pomoć psa vodiča ili se odlučiti za uporabu elektronskih pomagala. Pravilno korištenje tehnika omogućuje informiranje osoba o prisutnosti prepreka i štite od mogućih ozljeda. Pravilnom i pravovremenom uporabom ovih tehnika smanjuje se vjerojatnost ozljeda zadobivenih kao rezultat samostalnog kretanja slijepi osobe.

Osim pozitivnih aspekata uporabe vještina orijentacije i kretanja, samostalno kretanje može biti neugodna, stresna ili stigmatizirajuća situacija za osobu oštećena vida. Veliku razinu stresa izaziva samostalno kretanje jer pretpostavlja kompetentno korištenje različitih tehnika i metoda, visoku razinu koncentracije, primjenu različitih suportivnih kompetencija i aktivno sudjelovanje u prometu (Lewis i sur., 2003). Ponekad se osobe oštećena vida ne žele samostalno kretati, a prema istraživanju Higginsa (1999) smatraju da je korištenje bijeloga štapa i pomoć druge osobe pri kretanju stigmatizirajuća. White, Carrol i Martin (1990) proveli su istraživanje na uzorku od 139 kasnije oslijepljenih osoba, s ciljem da utvrde psihološke mehanizme s obzirom na to je li osoba odbila ili prihvatila trening orijentacije i kretanja. Autori zaključuju da su osobe koje su prihvatile trening imale veću prilagodljivost i bolju sliku o sebi od ispitanika koji nisu prihvatili trening orijentacije i kretanja. Domaći znanstvenici istražuju povezanost i utjecaj rehabilitacije na svladavanje tehnika orijentacije i kretanja. Rezultati istraživanja Runjić, Nikolić i Bilić-Prčić (2003., 2010.) ukazuju na povezanost postignuća u samostalnom kretanju i uporabe tehnike videćeg vodiča osoba oštećena vida i rehabilitacije te time ukazuju na novu dimenziju važnosti među utjecaja različitih programa. Tehnika kretanja uz pomoć videćeg vodiča važna je za cjelokupan proces i ishode rehabilitacijskog programa orijentacije i kretanja. Rezultati istraživanja Runjić, Nikolić i Bilić-Prčić (2010) utvrdili su da su one osobe oštećena vida koje su bolje i uspješnije u ovim tehnikama ujedno bolje i u kasnijem procesu orijentacije i kretanja.

Obitelj slijepe osobe i instruktori orijentacije i kretanja kao sustav potpore pri kretanju

Svaki od članova daje jedinstven doprinos obiteljskoj interakciji, a svaka obitelj teži postizanju ravnoteže. Prema Zimmermanu i Romanu (2006) obitelj znatno utječe na samostalno kretanje osobe oštećena vida te je tijekom ER procjene važno integrirati kontekst zajednice i obitelji. Naime, slijepe osobe često su upućene na neposrednu pomoć bližnjih pri kretanju, bilo da ih član obitelji vozi automobilom ili je videći vodič. Pomoć pri kreta-

nju ne trebaju isključivo slijepe osobe bez ostatka vida. Sve osobe oštećena vida koje imaju funkcionalni ostatak funkcioniraju koristeći osiromašene ili značajno izmijenjene vizualne informacije. Funkcionalnost rezidualnog vida može utjecati na razinu samostalnosti osobe oštećena vida u različitim područjima i aktivnostima, što potvrđuju Leatu i Lovie-Kitchinu (2008) koji kažu da status vida utječe na usvojenost pojedinih vještina orijentacije i kretanja. Osim samostalnosti, svaka usvojena vještina pridonosi i ukupnoj kvaliteti života osoba oštećena vida. Prema Zimmermanu i Romanu (2006) stavovi obitelji mogu biti pod utjecajem dobi osobe oštećena vida, vremenu gubitka vida, zdravstvenom statusu, socioekonomskom statusu, religijskim pogledima, nacionalnosti ili obiteljskoj dinamici.

Međutim, ukoliko se slijepe osobe doista žele osamostaliti u kretanju, potrebno je uspješno završiti rehabilitacijski program "orijentacija i kretanje". Spomenuti program provode certificirani instruktori, čije je temeljno obrazovanje najčešće iz područja obrazovanja osoba oštećena vida (Griffin-Shirley i sur., 1999; Wiener i Siffermann, 2000). Certificirani instruktori orijentacije i kretanja² imaju odgovornost poučiti osobu oštećena vida orijentaciji, vještinama i potrebnim znanjima za sigurno i efikasno kretanje na poslu, u vlastitom domu ili školskom okruženju (Bussen, 1992). Pa ipak, kako bi se pojedine vještine usvojile te se omogućilo utvrđivanje i generalizacija svake pojedine vještine i učvrstio pozitivan stav prema samostalnom kretanju, potreban je timski pristup različitih sudionika u procesu profesionalne rehabilitacije. U konačnici, samostalno kretanje potkrepljuje samostalnost osobe oštećena vida i pozitivno samopoimanje.

Rehabilitacijski program orijentacije i kretanja uključuje niz aktivnosti vezanih za samostalno kretanje osobe oštećena vida u zatvorenom i otvorenom prostoru. Suvremeni i profesionalni pristup rehabilitacijskim aktivnostima uključuje procjenu rizika za samu osobu, ali i procjenu moguće odgovornosti za štetu ("*liability*") u slučaju ozljeda tijekom programa orijentacije i kretanja (Marsh i sur., 2000). Važno je da je program realiziran kvalitetno, a sama kvaliteta ne ovisi samo o profesionalnosti i

² peripatolog

kompetencijama instruktora već i o motiviranosti i sposobnostima samog rehabilitanta. Osim spomenutog, individualno provođenje programa ovisi i o strukturi samog nacionalnog programa orijentacije i kretanja.

KOMPLEMENTARNOST PROFESIONALNIH I SPECIFIČNIH KOMPETENCIJA SLIJEPIH

Različiti rehabilitacijski programi za osobe oštećena vida sjedinjuju ili podupiru komplementarnost kompetencija koje rezultiraju samostalnošću i socijalnom uključenošću osoba oštećena vida (Elliot i Kuyk, 1994). U Hrvatskoj, aktivnosti cjelovite psihosocijalne rehabilitacije koja uključuje profesionalnu i specifičnu rehabilitaciju osoba oštećena vida provode stručnjaci Centra Vinko Bek, dok će primjerice druge ustanove i pojedine udruge financirane projektno, pružiti isključivo usluge specifične rehabilitacije bez potpore u smislu profesionalnog osposobljavanja i zapošljavanja.

Profesionalna rehabilitacija neupitno je povezana s programom orijentacije i kretanja, a kompetencije iz ova dva područja su komplementarne. Suradnički i timski pristup rehabilitaciji slijepih osoba trebali bi prakticirati svi stručnjaci ovog područja.

Organizacija i stupanj uređenosti pojedinog društva utječu na uspješnost organizacije i dostupnost pojedinih specifičnih rehabilitacijskih programa kreiranih prema potrebama i za potrebe osoba oštećena vida. Istraživanjem različitih aspekata profesionalne rehabilitacije, edukacijske rehabilitacije i međuutjecaja u novije se vrijeme bave mnogi autori (Bell, 2010; Griffin-Shirley i sur., 2006; Malakpa, 2007; Miller, 2002; Roy i sur., 2002). U vrijeme kada je nezaposlenost značajna, zanimljivo je i referirati se na autora Bella (2010) koji uspoređuje primanja slijepih zaposlenih osoba koji su tražili rehabilitacijsku potporu te zaključuje da je postotak zaposlenih ali i visina dohotka za ovu skupinu ispitanika povećana, ali da i u ovoj populaciji postoje rodne razlike u visini dohotka tj. da slijepi muškarci zarađuju više od slijepih žena.

Zapošljavanje i zadržavanje radnog mjesta važno je razdoblje u životu svake slijepih osobe motivirane za konkuriranje na otvorenom tržištu rada. Zapošljavanje slijepih i slabovidnih osoba polučilo bi bolje rezultate

te bilo učinkovitije kada bi se aktivnostima zapošljavanja pristupalo timski, kada bi razina informiranosti stručnjaka u sustavu zapošljavanja bila na višoj razini, posebice u dijelu informiranja vezanih za specifičnosti/sposobnosti slijepih i slabovidnih osoba (Miller, 2002).

Suvremeni pristupi cjelovitoj rehabilitaciji

Suvremeni pristupi rehabilitaciji osoba oštećena vida objedinjuju programe profesionalne rehabilitacije i program orijentacije i kretanja, jer se smatra da se objedinjavanjem programa postiže cjelovita rehabilitacija. Bowman (2007) objašnjava rehabilitacijski koncept *Employment lifestyle training*, gdje je za uspješno zapošljavanje važno integrirati stručne i profesionalne kompetencije s kompetencijama svakodnevnih vještina. Poželjno je omogućiti osobi s oštećenjem vida interakciju u široj zajednici koja bi se provodila uz potporu. Jedan od takvih modela je provođenje grupnog i rehabilitacijskog rada u zajednici. U poticajnom interaktivnom okruženju slijepa osoba može iskusiti različite situacije i praktično provesti različite aktivnosti (kako organizirati prijevoz, stići na vrijeme, zadržati profesionalni izgled i komunicirati s okolinom). Domaći autori promišljaju slično, iako je trenutno situacija u Hrvatskoj nešto drugačija. Prema Runjiću, Biliću i Znaoru (2002) profesionalno osposobljavanje promatra se i rješava izdvojeno od rehabilitacijskog procesa, što zasigurno nije ispravno jer samo one osobe koje uz adekvatno obrazovanje posjeduju i specifične vještine mogu biti profesionalno uspješne. O povezanosti ovih programa govore i drugi autori, Bowman (2007) i Budiš (1999) opisuju programe profesionalne rehabilitacije koji uključuju program orijentacije i kretanja. Teza o povezanosti ova dva programa može se poduprijeti i rezultatima različitih istraživanja Cruddena i sur. (1998), koji utvrđuju da 61% slijepih osoba smatra da je mobilitet (orijentacija i kretanje) jedna od prepreka pri zapošljavanju. Nadalje, Kirchner, Johnson i Harkins (1997) potvrđuju istraživačku pretpostavku da mnogi slabovidni i slijepi odustaju od traženja posla zbog poteškoća u kretanju.

Procjena i samoprocjena funkcionalnih ishoda rehabilitacija

Svaki individualni program profesionalne i specifične rehabilitacije sadrži niz funkcionalnih ishoda, koji utječu na različite segmente života. Procjena

funkcionalnih ishoda, ali i samoprocjena (Elliot i Kuyk, 1994), može dati znatan doprinos evaluaciji rehabilitacijskih programa namijenjenih odraslim osobama oštećena vida, planiranju razvoja rehabilitacijskih programa i ustanova (resursni centri, rehabilitacijske ustanove) te strateškom planiranju financiranja (nadležna ministarstva) (De l'Aune, 2006). Rastuća proliferacija instrumenata namijenjenih mjerenju funkcionalnih ishoda ili kvalitete života osoba oštećena vida zamijećena je pregledom različite literature, a spomenuto područje istražuje niz autora (De l'Aune i sur., 1999; Dail, 1991; Long, Crews, 2000). Upravo se po spomenutim aktivnostima može zaključiti da ishodi rehabilitacije mogu dovesti do poboljšanja funkcionalnog statusa te da je kvaliteta života važan rehabilitacijski ishod. Rimmerman i Morgensten (2003) istraživali su kvalitetu života odraslih zaposlenih osoba oštećena vida. U istraživanje je bilo uključeno 135 zaposlenih ispitanika u dobi od 20 do 50 godina te je zaključeno da je percepcija kvalitete života povezana s prihvaćanjem oštećenja vida i vremenom provedenim u rehabilitacijskom programu, a ne objektivno procijenjenim stanjem vida. Dail (1991) u rezultatima svojeg istraživanja zaključuje da CVES (Comprehensive Vocational Evaluation System) ima prediktorno značenje u pozicioniranju slijepe osobe na tržištu rada te razini kvalitete života. Long i Crews (2000) naglašavaju da područje procjene rehabilitacijskih ishoda nastavlja biti važno područje u rješavanju aktualnih suvremenih izazova u odgovornom kreiranju specifičnih rehabilitacijskih programa. Kao zaključak navode da rehabilitacija osoba oštećena vida mora imati standarde, valjanost i pouzdane mjerne instrumente provjere rehabilitacijskih ishoda.

Osim provjere rehabilitacijskih ishoda važna je i klinička primjena samoozveštavanja i funkcionalnih ishoda rehabilitacijskih programa za slijepe osobe (De l'Aune i sur. 2004), što je posebice važno jer se radi o odraslim osobama. Prema Griffin-Shirleyju, Trustyju i Rickardu (2006) vještine orijentacije i kretanja omogućuju osobi oštećena vida samostalnost koja stvara pretpostavku za češću socijalnu interakciju i moguće zapošljavanje.

ZAKLJUČAK

Profesionalna rehabilitacija nije specifična aktivnost te se ne odnosi isključivo na osobe oštećena vida. Međutim, profesionalna rehabilitacija s ciljem

uspješnog zapošljavanja i zadržavanja radnog mjesta osoba oštećena vida nedvojbeno nosi svoje specifičnosti proizašle kao posljedica funkcioniranja u uvjetima sljepoće. Prikaz teorijsko-istraživačkih temelja ukazuje da je područje profesionalne rehabilitacije (posebice pojedini aspekti) osoba s oštećenjem vida istraženo te da je ovo područje zanimljivo domaćim i stranim znanstvenicima i teoretičarima. Naravno, u razmatranju se pokušalo objektivno sagledati ovu problematiku, zanemarujući činjenicu da se u Hrvatskom društvu (još uvijek) funkcionira u okvirima interesnih zajednica, gdje je kao i nekad važnije biti rodbinski, "zemljački" pa čak i politički povezan s osobama i utjecajnim grupama kao premostnikom u zapošljavanju u konkurenciji sa drugim kandidatima. Iako profesionalna rehabilitacija osoba oštećena vida može biti povezani s nizom različitih izazova i prepreka, iz samog prikaza nove pravne regulative i drugih poticajnih mjera u Hrvatskoj, može se zaključiti da razvoj i primjena politike pozitivne diskriminacije može pozitivno utjecati na uspješnost zapošljavanja. Međutim, krajnju odgovornost o zapošljavanju osoba oštećena vida snose sami poslodavci. Potencijalni poslodavci vrlo često, zbog neinformiranosti, zabrinutosti o mogućnostima funkcioniranja i ograničenjima osobe oštećena vida, iste i ne zapošljavaju. Orijehtacija i kretanje je jedan od važnih specifičnih rehabilitacijskih programa kreiranih za osobe oštećena vida te može imati značajan utjecaj na profesionalnu aktivnost. Osoba oštećena vida odgovorna je za odabir i prezentiranje vještina kretanja. Međutim, obitelj osobe s oštećenjem vida i instruktori orijentacije i kretanja sustav značajan su sustav potpore pri kretanju, a njihov pozitivan i primjeren stav doprinosi utvrđivanju i generalizaciji svake pojedine vještine. Različiti rehabilitacijski programi za osobe oštećena vida sjedinjuju ili podupiru komplementarnost kompetencija koje rezultiraju samostalnošću i socijalnom uključenošću osoba oštećena vida, a dostupnost istih ovisi o organizaciji i stupnju uređenosti pojedinog društva. Suvremeni pristupi rehabilitacije osoba oštećena vida objedinjuju programe profesionalne rehabilitacije i drugih specifičnih programa te stavljaju težište na klinički primjenu samo-izvještavanja i funkcionalnih ishoda. Ovaj je rad dao uvid i pregled u pojedine aspekte i značajne čimbenike koji mogu biti povezani s profesionalnom i socijalno uključenosti osoba s oštećenjem vida.

LITERATURA

- Bell, E. (2010): Competitive Employment for Consumers Who are Legally Blind: A 10-year Retrospective Study, *Journal of Rehabilitation Research and Development*, 47, 2, 109-116.
- Bowman, G. (2007): Employment Lifestyle Training: A New Approach to Vocational Rehabilitation Teacher Service. *Re:View*, 39, 2, 141-148.
- Budiš, V. (1999): Pomagala u orijentaciji i kretanju slijepih. Diplomski rad. Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bussen, S.P. (1992): Providing Rehabilitation Service to Blind People: »All Plus More«, *American Rehabilitation*, 18, 2, 16-23.
- Butler, S. E., Crudden, A., Sansing, W. K., LeJeune, B. J. (2002): Employment Barriers: Access to Assistive Technology and Research Needs. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 96, 9, 664-667.
- Candela, A.R. (2002): Review: A Practical Guide to Accommodating People with Visual Impairments in the Workplace. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 96, 9, 678.
- Cappella-McDonnall, M. E. (2005): Predictors of Competitive Employment for Blind and Visually Impaired Consumers of Vocational Rehabilitation Services. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 99, 5, 303-315.
- Cavanaugh, B.S., Giesen, J.M., Steinman, B.A. (2006): Contextual Effects of Race or Ethnicity on Acceptance for Vocational Rehabilitation of Consumers Who are Legally Blind. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 100, 7, 425-436.
- Cimarolli, V.R., Wang, S. (2006): Differences in Social Support Among Employed and Unemployed Adults Who are Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 100, 9, 545-565.
- Crudden, A., McBroom, L.W., Skinner, A.L., Moore, J.E. (1998): Comprehensive Examination of Barriers to Employment among Persons Who Are Blind or Visually Impaired, Mississippi State University. Rehabilitation Research and Training Center on Blindness and Low Vision. Posjećeno 20. 08.2010 <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED419309.pdf>
- Crudden, A. (2002): Employment after Vision Loss: Results of a Collective Case Study. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 96, 9, 615-621.
- Dail, J.G. (1991): Comprehensive Evaluation System of Blind and Visually Impaired Persons. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 85, 4, 153-156.
- De l'Aune, W., Williams, M., Watson, G.R., Schuckers, P., Ventimiglia, G. (2004): Clinical Application of a Self-Report, Functional Independence Outcomes Measure in the DVA's Blind Rehabilitation Service. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 98, 4, 197-211.
- De l'Aune, W., Williams, M.D., Welsh, R.L. (1999): Outcome Assessment of the Rehabilitation of the Visually Impaired. *Journal of Rehabilitation Research and Development*, 36, 4, 273-294.
- De l'Aune, W. (2006): Research and the Mobility Specialist. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): *Foundation of Orientation and Mobility*. New York: AFB.
- De Jong, H. (2005): Employment Strategies for the Blind in Eastern Europe, *International Congress Series*, 1282, 5.
- DeLaGarza, D.V., Erin, J.N. (1993): Employment Status and Quality of Life of Graduates of a State Residential School. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 87, 6, 229-233.
- Elliot, J.L., Kuyk, T.K. (1994): Self-Reported Functional and Psychosocial Outcomes of Blind Rehabilitation. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 88, 3, 206-213.
- Fajdetić, A. (2005): Povezanost stupnja usvojenosti u specifičnim programima rehabilitacije slijepih i profesionalne rehabilitacije invalida Domovinskog rata. Magistarski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Fajdetić, A., Runjić, T., Bilić-Prečić A. (2011): Influence of professional rehabilitation of the blind on the activity of dressing. U *Umjetnost i znanost u razvoju životnog potencijala*. ur: Prstačić, M. Zagreb: HUPO.
- Ferris, A. (1991): Easing a Blind Student's Transition to Employment. *Re:View*, 23, 2, 85-91.
- Gold, D., Shaw, A., Wolfee, K. (2005): The Status of Canadian Youth Who are Blind or Visually Impaired: A study of Lifestyles, Quality of Life and Employment. *International Congress Series*, 1282, 5.
- Griffin-Shirley, N., Trusty, S., Rickard, R. (2006): Orientation and Mobility. U Koenig, A.J., Holbrook M.C. (ur.): *Foundation of Education: Instructional Strategies for Teaching Children and Youths with Visual Impairments*, AFB Press, 529-569.
- Griffin-Shirley, N., McGregor D., Jacobson W.N. (1999): Survey of Dual-Certified Orientation Mobility Instructors. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 93, 3, 133-142.
- Higgins, N. (1999): »The O&M in My Life«: Perception of People Who Are Blind and Their Parents. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 93, 9, 561-579.
- Joffe, E., Ehresam, P. (2006): Learners with Visual and Cognitive Impairments. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): *Foundation of Orientation and Mobility* (str. 483-500): New York: AFB.
- Joffe, E., Rower, D. (2006): Learners with Visual and Health Impairments. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): *Foundation of Orientation and Mobility* (str.500-513): New York: AFB.
- Kirchner, C., Johnson, G., Harkins, D. (1997): Research to Improve Vocational Rehabilitation: Employment Barriers and Strategies for Clients who are Blind or Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 91, 4, 377-392.
- Kiš-Glavaš L. (2002): Profesionalna rehabilitacija osoba s posebnim potrebama. U *Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog simpozija »Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom «*, (str. 40-55) Zagreb: URIHO.
- Kiš-Glavaš, L. (2009): Aktivnosti i prepreke u zasnivanju radnog odnosa za osobe s invaliditetom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45, 1, 63-72.
- Kiš-Glavaš, L., Majsec Sobota, V., Sokač, K., Gavrilović, A. Sobota, I. (2008): Zapošljivost nezaposlenih osoba s invaliditetom, Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj.
- Kiš-Glavaš, L., Majsec-Sobota, V. (2009): Employability of persons with intellectual disability, *Journal of policy and practice in Intellectual Disability*, 108-109.
- Kiš-Glavaš, L., Sokač, K. (2006): Istraživanje stavova poslodavaca o zapošljavanju osoba s invaliditetom, *Međunarodni znanstveni i stručni skup Rehabilitacija – stanje i perspektve djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom*, Centar za rehabilitaciju Rijeka, Rijeka, 12.-13. listopada. *Zbornik radova*, str. 56-64.
- La Grow, S.J. (2004): Factors that Affect the Employment Status of Working-Age Adults with Visual Impairments in New Zealand. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 98, 9.
- Leat, S.J., Lovie-Kitchin J.E. (2008): Visual Function, Visual Attention, and Mobility Performance in Low Vision. *Optometry and Vision Science*, 85, 11, 1049-1056.
- Leonard, R. (2002): Predictors of Job-Seeking Behavior among Persons with Visual Impairment. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 96, 9, 635-645.
- Leong, S. (1996): Preschool Orientation and Mobility: A Review of the Literature, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 90, 2, 145-154.
- Lewis, S., Corn, A.L., Erin, J.N., Holbrook, M.C. (2003): Strategies Used by Visually Impaired Teachers of Students with Visual Impairment to Manage the Visual Demands of Their Professional Role. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 97, 3, 157-169.
- Long, R., Crews J. (2000): Creating Measures of Rehabilitation Outcomes for People Who are Visually Impaired: The FIMBA Project. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 94, 5, 292-307.

- Lolli, D., Sauerburger, D., (2006): Learners with Visual and Hearing Impairments. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): Foundation of Orientation and Mobility. (str.513-530) New York: AFB.
- Malakpa, S.W.G. (2007): Problems and Prospects in Employment and Job Retention of the Blind and Visually Impaired in the United States: A Future Concern of Special Education. *International Journal of Special Education*, 22, 1, 55-58.
- Marsh, R.A., Hartmeister, F., Griffin-Shirley, N. (2000): Legal Issues for Orientation and Mobility Specialists: Minimizing the Risk of Liability, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 94, 8, 495-519.
- Mršić, V. (1995): Orijentacija i mobilitet u Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatska udruga za školovanje pasa vodič i mobilitet.
- Miller, J. (2002): The Role of Orientation and Mobility Instructors and Rehabilitation Teachers in Enhancing Employment Opportunities for Persons Who Are Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 96, 2, 852-855.
- Perčinić, M. (2009): Istraživanje dostupnosti i prilagodbe radnih mjesta. Posjećeno 11. 12. 2010 na mrežnoj stranici www.socijalna-ukljucenost.net/.../Istrazivanje%20dostupnosti%20
- Rački, J. (1997): Teorija profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom. Zagreb: Fakultet za Defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Reid, J. (1997): Standardized Ability Testing for Vocational Rehabilitation in Visually Impaired Adult: A Literature Review. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 91, 6, 546-555.
- Reid, J. (2000): Initial Evaluation of Mainstream Personality Tests for Use with Visually Impaired Adults in Vocational Assessment and Guidance. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 94, 4, 229-232.
- Reid, F. (2005): New Approaches to Employment and Training for Blind and Partially Sighted People in the United Kingdom, *International Congress Series*, 1282, 4.
- Resnikoff, S., Pascolini, D., Etya'ale, D., Kocur, I., Pararajasegaram, R., Pokharel, G., (2003): Global data on visual impairment in the year 2002. *Bulletin of the World Health Organization*, 82, 11, 84-851.
- Rimmerman, A., Morgenstern, H. (2003): Quality of Life of Visually Impaired Adults Who are Employed in Extended-Employment Programs in Israel. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 97, 9.
- Roberts, A. H. (1992): Looking at Vocational Placement for the Blind, *Re:View*, 23, 4, 1-4.
- Roy, A. W. N., Storrow, K., Spinks, R. (2002): Supporting the Transition of Visually Impaired Adults to Employment: European Union Innovation. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 96, 9, 645-655.
- Rosen, S. (2006): Learners with Visual and Physical Impairments. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): Foundation of Orientation and Mobility. (str. 456-483) New York: AFB.
- Ryder, B.E., Kawalec E.S. (1995): A Job-Seeking Skills Program for Persons who are Blind or Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 89, 2, 107-112.
- Runjić, T., Bilić, A., Znaor, M. (2002): Zapošljavanje osoba s oštećenjima vida. 1. Međunarodni stručni simpozij: Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom (zbornik radova): Zagreb: URIHO – Ustanova za rehabilitaciju hendikepiranih osoba profesionalnom rehabilitacijom i zapošljavanjem.
- Runjić, T., Nikolić B., Bilić-Prčić, A. (2003): Utjecaj rehabilitacije na svladavanje tehnike samostalnog kretanja kod slijepih invalida Domovinskog rata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 39, 1,
- Runjić, T., Nikolić, B., Bilić-Prčić A. (2010): Povezanost tehnika videćeg vodiča i samostalnog kretanja osoba oštećena vida. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45, 2.
- Skočić-Mihić, S. (2004): Teškoće pri zapošljavanju i radu osoba s invaliditetom percipirane od strane poslodavaca. Magistarski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Skočić-Mihić, S., Kiš-Glavaš L. (2005a): Poticajne mjere kao motivirajući čimbenik zapošljavanja osoba od strane poslodavaca. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 41, 1.

- Skočić-Mihić, S., Kiš-Glavaš, L. (2005b): Teškoće pri zapošljavanju i radu osoba s kroničnim bolestima percipirane od strane poslodavaca. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 41, 2, 59-70.
- Skočić-Mihić, S., Kiš-Glavaš, L. (2010): Teškoće pri zapošljavanju i radu osoba s intelektualnim teškoćama. Revija za socijalnu politiku, 17, 3, 13-23.
- Skočić-Mihić, S., Kiš-Glavaš, L. (2009): Teškoće pri zapošljavanju i radu osoba s oštećenjima vida percipirane od strane poslodavaca, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 45, 1, 51-62.
- Unger, D.D. (2002): Employers' Attitudes Toward Persons with Disabilities in the Workforce: Myths or Realities?, Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 17, 1.
- Welsh, R.L. (2006): The Psychosocial Dimensions of Orientation and Mobility U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): Foundation of Orientation and Mobility. (str. 200- 230) New York: AFB.
- White, K., Carrol, R., Martin, W. (1990): Personality Factors Associated With the Decision to Accept or Reject Mobility Training, Journal of Visual Impairment and Blindness, 84 (2):
- Wiener, W.R., Siffermann, E. (2000): A Demographic Study of Certified Orientation and Mobility Specialists. Re:View, 32, 1.
- Wiener, W. R., Sifferman E. (2006): The Development of the Profession of Orientation and Mobility. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): Foundation of Orientation and Mobility. (str. 553-580) New York: AFB.
- Wolffe, K. (1998): Addressing Employers' Safety Concerns about Workers with Visual Impairment. Journal of Visual Impairment and Blindness, 98, 4, 225-229.
- Wolffe, K. (1999): Employment update. Addressing Transportation Concerns of Potential Employers of People Who are Visually Impaired. Journal of Visual Impairment and Blindness, 93, 4, 252-254.
- Wolffe, K. E., Candela, A. R. (2002): A Qualitative Analysis of Employers' Experience with Visually Impaired Workers, Journal of Visual Impairment and Blindness, 96, 6, 622-635.
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. Narodne novine br. 33/2005.
- Zimmerman, G.J., Roman, C.A. (2006): Services for Children and Adults: Standard Program Design. U Blasch, B.B. Wiener W.R., Welsh R.L. (ur.): Foundation of Orientation and Mobility. (str. 383-407) New York: AFB.
- Zovko, G. (1994): Peripatologija 1. Zagreb: Školske novine.
- Zovko, G. (1998): Peripatologija 2. Zagreb: Školske novine.

COMPLEMENTARITY OF PROFESSIONAL AND CERTAIN (SPECIFIC) COMPETENCIES OF THE BLIND PERSONS

Professional rehabilitation is defined by different activities of professional rehabilitation of the professional orientation, employment and adaptation to new work place. The main goal and idea of professional rehabilitation of blind persons should be integration in real work environment. Not only activities of vocational orientation, training or supported adaptation to new work place help reaching integration in real work environment. Specific rehabilitation activities such as O&M (Orientation and Mobility), should be realized as well because they are important part of the support to blind person. These skills, among many other, help inclusion into society and realization of all social functions that person wants to have. This review started with assumption that professional rehabilitation of blind persons and gaining specific skills in the area of orientation and mobility are equally important and key factors for successful employment. To support and argument the core idea of this paper, the review of contemporary theoretical and empirical data had been conducted.

Key words: blind persons, professional rehabilitation, orientation and mobility, blind persons